

*М. С. Коваль, канд. пед. наук, І. С. Коваль, канд. пед. наук
(Львівський державний університет безпеки життєдіяльності)*

ЗАГАЛЬНОНАУКОВІ МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ РЯТУВАЛЬНИКІВ

Визначено та теоретично обґрунтовано загальнонаукові методологічні підходи до формування професійної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах, а саме: системний, що вимагає розглядати процес професійної підготовки майбутніх рятувальників як єдину систему; синергетичний, що дає змогу змодельовати самоорганізацію освітнього процесу та прогнозувати розвиток особистості у професійній царині; цілісний, що визначає цілісне уявлення про напрями діяльності фахівців у галузі безпеки людини.

Ключові слова: рятувальники, загальнонаукові методологічні підходи, системний, синергетичний та цілісний підходи, формування професійної готовності до діяльності в екстремальних умовах.

M.S. Koval, I.S. Koval

GENERAL METHODOLOGICAL APPROACHES TO FORMATION OF FUTURE RESCUERS' PROFESSIONAL READINESS

The general scientific methodological approaches (systemic, synergetic and holistic) to formation of future rescuers' professional readiness for working in extreme conditions are determined and theoretically substantiated. Systemic approach requires to consider future rescuers' professional training as a single system. Synergetic approach enables to simulate the self-organization of the educational process and to predict the development of personality in the professional field. Holistic approach defines a coherent concept of the activities in the field of human security and their directions.

Key words: rescuers, general scientific methodological approaches, systemic, synergetic and holistic approaches, formation of professional readiness for working in extreme conditions.

Реформування системи освіти потребує переосмислення стану і завдань професійної підготовки конкурентоспроможних фахівців в усіх сферах людської життєдіяльності. Теперішні соціально-педагогічні інновації в цілому пов'язані з упровадженням прогресивних стандартів освіти, переходом на її новий зміст і структуру. Водночас в Україні переглядаються пріоритети фахової підготовки працівників служби порятунку, яка передбачає соціальний, інтелектуальний, культурний і морально-етичний розвиток особистості. З огляду на зазначене, постає проблема обґрунтування загальнонаукових методологічних підходів до формування професійної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах.

Аналіз сучасних наукових джерел із екстремальної проблематики, свідчить про значний інтерес науковців до методологічних основ професійної підготовки рятувальників (О. Барабанщиков, О. Бикова, Я. Голєбевскі, М. Дяченко, Л. Кандибович, Ф. Карт-Таннер, М. Козяр, О. Самонов, О. Столяренко).

Метою статті є висвітлення сучасних загальнонаукових методологічних підходів (системний, синергетичний, цілісний) до формування професійної готовності рятувальників.

Виклад основного матеріалу. Кожне наукове дослідження вимагає вивчення взаємодії певних процесів і явищ. Опрацювання нового матеріалу потребує пояснення тих чи інших процесів дійсності, що базуються на науковій методології. Врахування досягнень новітньої теорії та методики професійної освіти, дало змогу визначити загальнонаукові методологічні підходи до формування професійної готовності рятувальників: системний, синергетичний та цілісний. Розглянемо їх детальніше.

Аналіз психолого-педагогічної літератури засвідчує, що системний підхід є важливим для розуміння професійної готовності майбутніх рятувальників як системи, оскільки вимагає цілісно розгляду суб'єкта діяльності у взаємодії всіх його елементів. Використовуючи цей

підхід як методологічну орієнтацію для вивчення об'єктів та управління ними необхідно знати закони функціонування та формування системи. Система ж, своєю чергою, складається з певних елементів, які зберігають свою специфіку, взаємодіючи з іншими елементами, та які об'єднуються в блоки, підсистеми.

Зазначимо, що відповідно до системного підходу, кожна система перебуває в навколишній системі і є частиною чи підсистемою іншої, більш поширеної. Таким чином утворюються ієрархічні системи, тобто складні системи з певними рівнями, причому системи одного рівня знаходяться у відношеннях координації, а різного рівня – у відношеннях субординації. У цьому контексті Ю. Шрейдер [14] зауважив, що об'єкт роздроблюється на незв'язані частини та перестає існувати як система в разі послаблення внутрішніх зв'язків. Тобто система лишається цілісною, поки зв'язки між елементами сильніші, ніж зв'язки цих елементів з системою вищого рівня.

Системні компоненти досліджуються також як самостійні, оскільки кожен з них є підсистемою іншої, ширшої системи. Необхідно зазначити, що розгляд об'єкта через систему має на меті декомпозицію об'єкта на елементи та допускає різні членування. Елементи потрібно вивчати лише у фіксованих межах, оскільки кожне членування системи може пов'язуватися з утворенням нового первинного елемента. Це положення є особливо актуальним для вивчення структури якої-небудь системи, зокрема – професійної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах. У тому ж напрямі Б. Ломов доводить, що виявлення складових явища і способу їхньої організації є головним завданням розгляду цього явища як системи [11, с. 92].

Системний підхід зумовлює потребу вивчення професійної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах як явища системи, що утворюється внаслідок виконання функціональних обов'язків, а саме: планування, організації, контролю, рятування, запобігання. На нашу думку, у процесі професійної підготовки фахівців Державної служби України з надзвичайних ситуацій системний підхід визначає положення про взаємозв'язок шляхів досягнення належної компетентності в галузі безпеки людини, сприяючи формуванню їхньої професійної готовності за допомогою форм, засобів, методів навчання, психолого-педагогічних методик та технологій.

Наступним підходом є синергетичний, оскільки професійна діяльність в надзвичайних ситуаціях вимагає від фахівців цивільного захисту саморозвитку, самоорганізації та самореалізації в галузі безпеки людини. У психолого-педагогічних дослідженнях (В. Вейдліх, І. Добронравова, А. Івахненко, І. Мюллер, Є. Князева, М. Ковтонюк та Г. Хакен) цей підхід використовується для пояснення прогнозів розвитку особистості в природі та суспільстві й моделюванні її особистісної самоорганізації. Його застосування в освіті передбачає стимулююче навчання як власне саморозкриття або співпрацю з самим собою та оточуючими [8, с. 9]. При цьому необхідно врахувати, що в наукових дослідженнях синергетики вивчаються загальні закономірності взаємних процесів переходу порядку і хаосу у відкриті нелінійні системи педагогічної, психологічної, соціальної та іншої природи. На думку В. Кременя, перспективність синергетики полягає в її необмеженості загальними теоретичними моделями та можливостями виходу за межі вузькоспеціалізованих використань. Синергетичне знання може бути зрозумілим й розгорнутим, як синергетика життя може стати частиною її світогляду, оскільки особистість моделює своє життя опираючись на її принципи [8, с.8]. С. Гончаренко доводить існування взаємодій у педагогічному процесі, що вивчаються синергетикою з її ключовим положенням про відкритий характер будь-якої системи – сучасною теорією спільної дії. Відповідно до ступеня відкритості системи взаємодіють між собою не лише у формі співпраці, а й протистояння протилежностей [4, с. 76].

Не менш цікавими є дослідження синергетичної системи І. Кудрявцева й С. Лебедева, де доведено, що вона визначає здатність формувати множинність нових структур, параметри котрих визначаються взаємодією з властивостями самої системи та навколишнім середовищем

в цілому, а це в свою чергу визначає здатність систем до зміни структур у процесі їх розвитку [9, с. 61]. Це, на нашу думку, є актуальним для дослідження професійної готовності майбутніх рятувальників, оскільки виконуючи діяльність в умовах ризику, фахівці цивільного захисту змушені самовдосконалювати й самоорганізовувати її, опираючись на набутий особистісний досвід саморозвитку. Своєю чергою Ю. Козловський робить важливий, з огляду на нашу статтю, висновок про те, що теорія синергетики залежно від впливу багатьох факторів та умов, робить акцент на нерівноважності, нестабільності, багатоваріантності і невизначеності шляхів розвитку системи. На його думку, відкритій системі можна обрати й стимулювати певний варіант поведінки або розвитку, проте не можливо нав'язати доведений наукою її зразок, передбачений конкретними умовами, опираючись при цьому на синергетичний, самокерований процес і несильні впливи, що співпадають з можливим варіантом розвитку [7, с. 128].

Узагальнюючи погляди вчених на трактування синергетичного підходу, зазначимо, що професійна готовність майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах забезпечується через розуміння й потреби в саморозвитку та самоорганізації, а не лише набутими в процесі навчання теоретичними знаннями, сформованими вміннями й навичками. Вона характеризується як поетапний процес, що супроводжується суперечностями які зумовлюють активність особистості до самопізнання.

Для дослідження професійної готовності рятувальників важливим є цілісний підхід. Його використання, як зазначив академік І. Зязюн, передбачає аналіз цілісності феномену якості людини що досліджується, його фрагменту, особистості в цілому, педагогічного процесу, шляхів забезпечення і підвищення цілісності [6, с. 44]. Цінним для наукової методології є трактування цілісного підходу Б. Гершунським, який розглядав його як невід'ємну складову прогностичного обґрунтування всіх компонентів системи освіти в єдиному технологічному циклі педагогічного прогнозування [3, с. 220]. У цьому контексті заслуговує на увагу й позиція М. Боритка; опираючись на принцип доповнюваності, яким супроводжується цілісний підхід, різні наукові погляди не виправдовують один одного, а характеризують різні грані цілого [2, с. 65]. В. Смирнов вказав на те, що цей підхід унеможливило розгляд цілого як сукупності його частин, забезпечуючи цілісність об'єкта [13, с. 52].

Ми вважаємо за необхідне врахувати трактування цілісного підходу В. Сластьоніним, який вказав, що він орієнтований на: вивчення й формування головного та другорядного; виділення у процесі розвитку особистості всіх інтегративних, інваріантних і системо твірних зв'язків і відношень [12, с. 85]. Науковець доводить, що цілісність характеризує рівень розвитку педагогічного процесу та є його «синтетичною якістю», констатує при цьому результат, який стимулює функціонуючих у ньому суб'єктів до усвідомлення власних дій [12, с. 141]. О. Бондаревська вказує на доцільність розгляду загальної картини досліджуваної педагогічної дійсності як варіантів конструювання цілісності педагогічного процесу виховної системи [1, с. 7].

Спираючись на науковий доробок А. Литвина й Л. Руденко, не виключаючи навчальних предметів, категорія цілого охоплює весь педагогічний процес. Ними доведено, що цілісний підхід вимагає зорієнтованості на особистість, яку необхідно розуміти як складну психічну систему із внутрішньою будовою, структурою та певними функціями. Цілісність педагогічного процесу характеризується реалізацією системи освіти, мотивуючи суб'єктів навчання до всебічної взаємодії у розв'язанні завдань освіти й забезпечуючи становлення цілісної особистості на основі фахової підготовки [10, с. 23].

І. Зязюн вказав на те, що цілісний підхід спрямований на формування «метакомпетентності» [5, с. 22], тобто цілісної характеристики фахівця, який готовий вирішувати покладені на нього професійні функції та завдання. Такою «метакомпетентністю» у майбутніх рятувальників виступає цілісне уявлення про діяльність в екстремальних умовах, яке формується в освітньому процесі закладів вищої освіти. Таким чином, для набуття професійної готовності майбутніми рятувальниками до діяльності в ситуаціях ризику в освітньому процесі, науково-педагогічний склад має звертати увагу на формування цілісної особистості рятувальників.

Обґрунтовані загальнонаукові методологічні підходи можна розглядати кожен окремо лише за потреби більш детального аналізу процесу формування професійної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах. З огляду на викладене, комплексне врахування розглянутих підходів сприяє глибшому розумінню сутності, змісту і структури професійної підготовки фахівців цивільного захисту.

Подальші дослідження передбачають наукове обґрунтування конкретно-наукових методологічних підходів формування професійної готовності рятувальників.

Список літератури:

1. Бондаревская Е. В. Гуманитарная методология науки о воспитании / Е. В. Бондаревская // Педагогика. – № 7. – 2012. – С. 3–13.
2. Борытко Н. М. Методология и методы психолого-педагогических исследований [текст] / Н. М. Борытко, А. В. Моложавенко, И. А. Соловцова ; под ред. Н. М. Борытко. – М. : Академия, 2008. – 319 с.
3. Гершунский Б. С. Образовательно-педагогическая прогностика. Теория, методология, практика : учеб. пособ. / Борис Семенович Гершунский. – М. : Флинта : Наука, 2003. – 764 с.
4. Гончаренко С. У. Педагогічні дослідження : методологічні поради молодим науковцям / С. У. Гончаренко. – Київ-Вінниця : ДОВ «Вінниця», 2008. – 278 с.
5. Зязюн І. А. Педагогічне наукове дослідження у контексті цілісного підходу / Іван Зязюн // Порівняльна професійна педагогіка. – 2011. – № 1. – С. 19–30.
6. Зязюн І. А. Філософія педагогічної дії : монографія / Іван Андрійович Зязюн. Черкаси : Вид. від. ЧНУ імені Богдана Хмельницького, 2008. – 608 с.
7. Козловський Ю. М. Моделювання наукової діяльності вищого навчального закладу : теоретико-методологічний аспект : [Монографія] / Ю. М. Козловський. – Львів : СПОЛОМ, 2012. – 484 с.
8. Кремень В. Г. Освіта і суспільство в парадигмі синергетичного мислення / В. Г. Кремень // Педагогіка і психологія. – 2012. – № 2 (75). – С. 5–11.
9. Кудрявцев И. К. Синергетика как парадигма нелинейности / И. К. Кудрявцев, С. А. Лебедев // Вопросы философии. – 2002. – № 12. – С. 55–63.
10. Литвин А. В. Актуальність застосування цілісного підходу в сучасній професійній освіті / А. В. Литвин, Л. А. Руденко // Професійна освіта : проблеми і перспективи. – №10. – 2016. – С. 20–26.
11. Ломов Б. Ф. Методологические и теоретические проблемы психологии / Б. Ф. Ломов. – М. : Наука, 1984. – 444 с.
12. Слостенин В. А. Педагогика : учебник для студ. высш. учеб. заведений / В. А. Слостенин, И. Ф. Исаев, Е. Н. Шиянов ; под ред. В. А. Слостенина. – 8-е изд., стер. – М. : Издательский центр «Академия», 2008. – 576 с.
13. Смирнов В. И. Общая педагогика : учебн. пособ. / Владимир Иванович Смирнов. – изд. 2-е, перераб., испр. и доп. – М. : Логос, 2003. – 304 с.
14. Шрейдер Ю. А. К построению языка описания системы : Системные исследования / Ю. А. Шрейдер. – М. : Наука, 1983. – 97 с.

References:

1. Bondarevskaya E. V. Humanitarnaya metodologiya nauky o vospytanyu / E. V. Bondarevskaya // Pedagogika. – № 7. – 2012. – S. 3–13.
2. Borutko N. M. Metodologiya y metodu psikhologo-pedahogicheskyykh yssledovanyu [tekst] / N. M. Borutko, A. V. Molozhavenko, Y. A. Solovtsova ; pod red. N. M. Borutko. – M. : Akademya, 2008. – 319 s.
3. Hershunskyy B. S. Obrazovatel'no-pedahogicheskaya prohnostyka. Teoryya, metodologiya, praktyka : ucheb. posob. / Borys Semenovych Hershunskyy. – M. : Flynta : Nauka, 2003. – 764 s.

4. Honcharenko S. U. Pedahohichni doslidzhennya : metodolohichni porady molodym naukovtsham / S. U. Honcharenko. – Kyiv-Vinnytsya : DOV «Vinnytsya», 2008. – 278 s.
5. Zyazyun I. A. Pedahohichne naukove doslidzhennya u konteksti tsilisnoho pidkhotu / Ivan Zyazyun // Porivnyal'na profesiyna pedahohika. – 2011. – № 1. – S. 19–30.
6. Zyazyun I. A. Filosofiya pedahohichnoyi diyi : monohrafiya / Ivan Andriyovych Zyazyun. Cherkasy : Vyd. vid. ChNU imeni Bohdana Khmel'nyts'koho, 2008. – 608 s.
7. Kozlovs'kyy Yu. M. Modelyuvannya naukovoyi diyal'nosti vyshchoho navchal'noho zakladu : teoretyko-metodolohichnyy aspekt : [Monohrafiya] / Yu. M. Kozlovs'kyy. – L'viv : SPOLOM, 2012. – 484 s.
8. Kremen' V. H. Osvita i suspil'stvo v paradyhmi synerhetychnoho myslennya / V. H. Kremen' // Pedahohika i psykholohiya. – 2012. – № 2 (75). – S. 5–11.
9. Kudryavtsev Y. K. Synerhetyka kak paradyhma nelyneynosti / Y. K. Kudryavtsev, S. A. Lebedev // Voprosy fylosofyy. – 2002. – № 12. – S. 55–63.
10. Lytvyn A. V. Aktual'nist' zastosuvannya tsilisnoho pidkhotu v suchasniy profesiyniy osviti / A. V. Lytvyn, L. A. Rudenko // Profesiyna osvita : problemy i perspektyvy. – № 10. – 2016. – S. 20–26.
11. Lomov B. F. Metodolohycheskye y teoretycheskye problemu psykholohyy / B. F. Lomov. – M. : Nauka, 1984. – 444 s.
12. Slastenyn V. A. Pedahohyka : uchebnyk dlya stud. vussh. ucheb. zavedenyy / V. A. Slastenyn, Y. F. Ysaev, E. N. Shyyanov ; pod red. V. A. Slastenyna. – 8-e izd., ster. – M. : Yzdatel'skiy tsentr «Akademya», 2008. – 576 s.
13. Smyrnov V. Y. Obshchaya pedahohyka : uchebn. posob. / Vladymyr Yvanovych Smyrnov. – izd. 2-e, pererab., ispr. i dop. – M. : Lohos, 2003. – 304 s.
14. Shreyder Yu. A. K postroyenyu yazuka opysannya systemu : Systemnye yssledovaniya / Yu. A. Shreyder. – M. : Nauka, 1983. – 97 s.

